

**КОМПОНЕНТИ, КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ, РІВНІ СФОРМОВАНOSTІ
ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ ДІВЧАТ ДО СОЦІАЛЬНИХ НОРМ**

Про ефективність профілактичної роботи з дівчатами свідчить позитивна зміна окремих показників, критеріїв і загалом – рівень сформованості відповідального ставлення до соціальних норм, компонентами якого визначено когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий. Сформованість відповідального ставлення до соціальних норм сумарно визначається за допомогою пізнавально-інформаційного, мотиваційного критеріїв, що характеризують соціально-психологічні ризики у прояві поведінкових девіацій, та діяльнісного критерію. На основі здійснення експериментальних замірів визначаються їх показники, що відображає загальну спрямованість розвитку особистості, критичний, недостатній, посередній, належний чи оптимальний рівні сформованості відповідального ставлення дівчат до соціальних норм.

Ключові слова: дівчата, компоненти, критерії, показники, рівні сформованості відповідального ставлення до соціальних норм.

Об эффективности профилактической работы с девушками свидетельствует положительная изменение отдельных показателей, критериев и в целом – уровень сформированности ответственного отношения к социальным нормам, компонентами которого определены когнитивный, эмоционально-ценностный, поведенческий. Сформированность ответственного отношения к социальным нормам суммарно определяется с помощью познавательного-информационного, мотивационного критериев, характеризующих социально-психологические риски в проявлении поведенческих девиаций, и деятельностного критерия. На основе осуществления экспериментальных замеров определяются их показатели, что отражает общую направленность развития личности, критический, недостаточный, средний, надлежащий или оптимальный уровни сформированности ответственного отношения девушек к социальным нормам.

Ключевые слова: девушки, компоненты, критерии, показатели, уровни сформированности ответственного отношения к социальным нормам.

The positive changes in individual indicators, criteria and as a whole – the level of formation of responsible attitude to social norms, the components of which are cognitive, emotional evaluative, and behavioral demonstrate the effectiveness of preventive work with girls.

The level of responsible attitude formation to social norms is defined by cognitive-informational, motivational criteria, that characterize psychosocial risks in the manifestation of behavioral deviations, and activity criteria. Based on the implementation of experimental measurements their indicators are determined. It reflects the general orientation of the individuality development. Critical, low, average, adequate or optimal levels of formation of girls' responsible attitude to social norms are defined.

Keywords: girls, components, criteria, indicators, levels of responsible attitude to social norms.

Про ефективність профілактичної роботи з дівчатами свідчить позитивна зміна окремих показників, критеріїв і загалом – рівень сформованості відповідального ставлення до соціальних норм. Сформованість відповідального ставлення дівчат до соціальних норм – синтетичне утворення внутрішньої та зовнішньої культури поведінки особистості, що визначається здатністю керуватися цінностями і нормами, які не суперечать моральним і правовим вимогам; несприйнятливостю до негативних суспільних явищ і процесів; розвитком позитивної мотивації вчинків; дотриманням соціально схвалюваної активної життєвої позиції; сформованістю соціально прийнятних стереотипів поведінки.

Психолого-педагогічна характеристика дівчат шкільного віку повинна охоплювати принаймні три сфери їхньої особистості: 1) когнітивну, яка охоплює самооцінку, сформованість Я-концепції на основі інтересів, здібностей, спрямованості діяльного ставлення до світу, успішності навчання у школі, у тому числі внутрішню мотивацію

поведінки, спілкування, вчинків; 2) *емоційну*, котра інтегрує психоемоційні стани, особливості перебігу процесів збудження й гальмування, силу та динаміку вияву почуттів, тип реагування на ситуацію, події, явища, людей, що визначає емоційну спрямованість поведінки; 3) *вольову* – функціональний стан і здатність до саморегуляції, особливості поведінкових реакцій особи під час прийняття рішень.

1. Когнітивна сфера особистості слугує основою планування на майбутнє. Її розвиток визначається адекватністю самооцінки, сформованістю Я-концепції, акцентуаціями характеру. Про неадекватність самооцінки дівчат пише Е. Дранішева [6, с. 59], Г. Тагірова [12, с. 42, с. 47], В. Комар [7, с. 87]. Психологи вказують на зв'язок Я-концепції, самооцінки, комплексів (щодо зовнішності зокрема) і поведінки особистості [2].

2. Емоційні розлади зумовлюються декількома чинниками:

– емоційними переживаннями: неуспішність у школі [11]; невдачі, неприйняття у колі ровесників, перегляд телепередач з негативним змістом [13]; нерозуміння потреб, брак емоційної підтримки та любові [3];

– зростанням тривожності: невпевненість у майбутньому [1], що має негативні наслідки і спричинює деструктивні зміни у розвитку особистості через роздратованість, конфліктність, агресивність, наявність страхів, зміну настрою та структури світогляду, надмірну збудливість, невірноваженість, занепокоєння, метушливість, неадекватні реакції на сторонні впливи, внутрішню розбалансованість психіки;

– перенесенням стресових ситуацій [4], що породжують тривожність, жахи, безпорадність перед труднощами. 4. Поширенням депресій, якими переважно хворіють дівчата, психічного напруження [15], вироблених неефективних механізмів психологічного захисту [8], стану психічної депривації [10].

3. На стан і здатність до вольової саморегуляції поведінки впливають деякі акцентуації характеру особи [5, с. 43], а також важковиховуваність школярів [14, с. 40–41]. Багато сказано про суперечливість жіночої психології А. Щоголевым [16], А. Менегетті та ін. [9]. З одного боку, дівчатам притаманні сміливість, поміркованість, лагідність, вірність, самовідданість, дружні почуття, з іншого – егоїзм, недовіра, невірноваженість у поведінці, стосунках із дорослими й однолітками.

Окреслене зумовлює необхідність впливу на виділені нами когнітивну, емоційну, вольову сфери особистості та є підґрунтям формування когнітивного, емоційно-ціннісного, поведінкового компонентів відповідального ставлення дівчат до соціальних норм, визначення їх критеріїв і рівнів сформованості відповідального ставлення дівчат до соціальних норм.

Так, з огляду на необхідність диференційованого підходу до оцінювання розвитку, самопочуття й поведінки дівчат важливо визначити компоненти сформованості відповідального ставлення дівчат загальноосвітніх шкіл до соціальних норм:

• *когнітивний* – знання про соціальні цінності та норми, моральну і правову відповідальність за вчинення девіантних дій; уявлення про сутність, види девіантної поведінки; розуміння необхідності формувати позитивні морально-духовні якості, життєві плани, професійні наміри; усвідомлення необхідності самоаналізу, самооцінки, саморегулятивної поведінки;

• *емоційно-ціннісний* – спрямованість інтересів, потреб, пізнавальної та соціальної активності; ставлення до батьків, колективу, референтного оточення; прагнення оптимального вибору способу і місць проведення вільного часу, кола друзів; пріоритет налагодження соціальних зв'язків і взаємодій, зорієнтованих відповідно норм моралі та права;

• *поведінковий* – сформованість культури міжособистісних і міжстатевих стосунків; ступінь виразності асоціальних поглядів, переконань, що проявляється через лихослів'я, бродяжництво, агресивність, аморальну поведінку; здатність до суїциду, тютюнопаління, вживання алкогольних, наркотичних, токсичних речовин, харчових розладів як аутоагресивної поведінки; рівень прояву протиправної поведінки.

Сформованість відповідального ставлення до соціальних норм визначає пізнавально-інформаційний критерій, мотиваційний критерій, що характеризують соціально-психологічні ризики у проявах поведінкових девіацій неповнолітніми, а діяльнісний

критерій – ступінь соціально-педагогічної занедбаності за окремими видами девіантної поведінки.

1. *Пізнавально-інформаційний критерій* є показовим у встановленні рівня сформованості відповідального ставлення дівчат до соціальних норм, коли відхилення насамперед мають місце у розвитку когнітивної сфери особистості. Розвиток дівчини також визначається відповідністю соціальним показникам тієї ж вікової групи дівчат мікросоціального середовища.

2. *Мотиваційний критерій* є сукупністю характеристик стосовно складових основних сфер життєдіяльності особи – проживання, навчання, дозвілля. Це характеризує стосунки з сім'єю, формальним колективом, неформальним оточенням у мікросоціальному середовищі та референтному оточенні. За допомогою цього критерію встановлюється динаміка розвитку особистісних якостей, що характеризують глибинний рівень сформованості відповідального ставлення до соціальних норм.

3. *Діяльнісний критерій* також є індикатором рівня відхилень у розвитку неповнолітньої. Адже вчинок дівчини – як правило, показник загального спрямування її розвитку. Критерій проявів девіантної поведінки відіграє важливу роль у визначенні сформованості відповідального ставлення до соціальних норм, тому що: 1) демонструється загальний показник соціально-педагогічної занедбаності, адже вчинки є відображенням особистісного розвитку; 2) вказується вид девіацій; 3) встановлюється приналежність до категорії осіб із належним рівнем сформованості відповідального ставлення до соціальних норм, груп ризику чи девіантної поведінки.

Критерії, показники, рівні й оцінки вираження показників мають відображення в адаптованій нами карті соціально-психологічного розвитку і соціально-педагогічному паспорті осіб девіантної поведінки на основі розробленого діагностико-профілактичного інструментарію С. Белічевою і І. Демет'євою [4]. Окрім зазначених критеріїв, їх показників, у загальній характеристиці особи беруться до уваги загальні відомості, побутові умови проживання і стан здоров'я дитини.

Рівень сформованості відповідального ставлення до соціальних норм відповідає градації балів від 1-го до 5-ти. Показники критеріїв сформованості відповідального ставлення до соціальних норм визначалися за змістом п'яти розроблених фраз-характеристик карти, кожна з яких має відповідне оцінювання за 5-тибальною шкалою і одна з яких повною мірою відповідає характеристиці особи та відповідно оцінюється. Розроблена шкала фраз-характеристик має формулювання, що відображає поступове ускладнення відхилень у розвитку, самопочутті чи поведінці (шкалювання). Обрана соціальним педагогом фраза-характеристика кожного з показників уже має оцінку від 1-го – до 5-ти балів. Загальний бал критерію визначено за сумою значень його показників, що виводиться на основі поділу всієї суми балів за кожним показником на їх кількість.

Тобто, кожен із показників визначається за п'ятиступінчастою шкалою та відповідною оцінкою за п'ятибальною системою. Із заготовлених фраз-характеристик показника фахівець обирає відповідь, яка відповідає характеристиці дитини. Середній бал показників і буде визначати значення того чи іншого критерію у загальній оцінці рівня сформованості відповідального ставлення до соціальних норм.

Показники критеріїв визначаються за допомогою карти у процесі замірів експериментального дослідження і у скороченому вигляді вносяться до соціально-педагогічного паспорта, який надсилається для обробки даних і аналізу поетапно: спочатку до районних відділів освіти, потім – обласних, далі – у науково-методичні (лабораторія практичної психології і соціальної роботи) і науково-дослідні центри (лабораторія діагностики і профілактики девіантної поведінки) для аналізу, узагальнення й статистичної обробки даних.

Рівнями сформованості відповідального ставлення дівчат до соціальних норм визначено такі (Рис. 1):

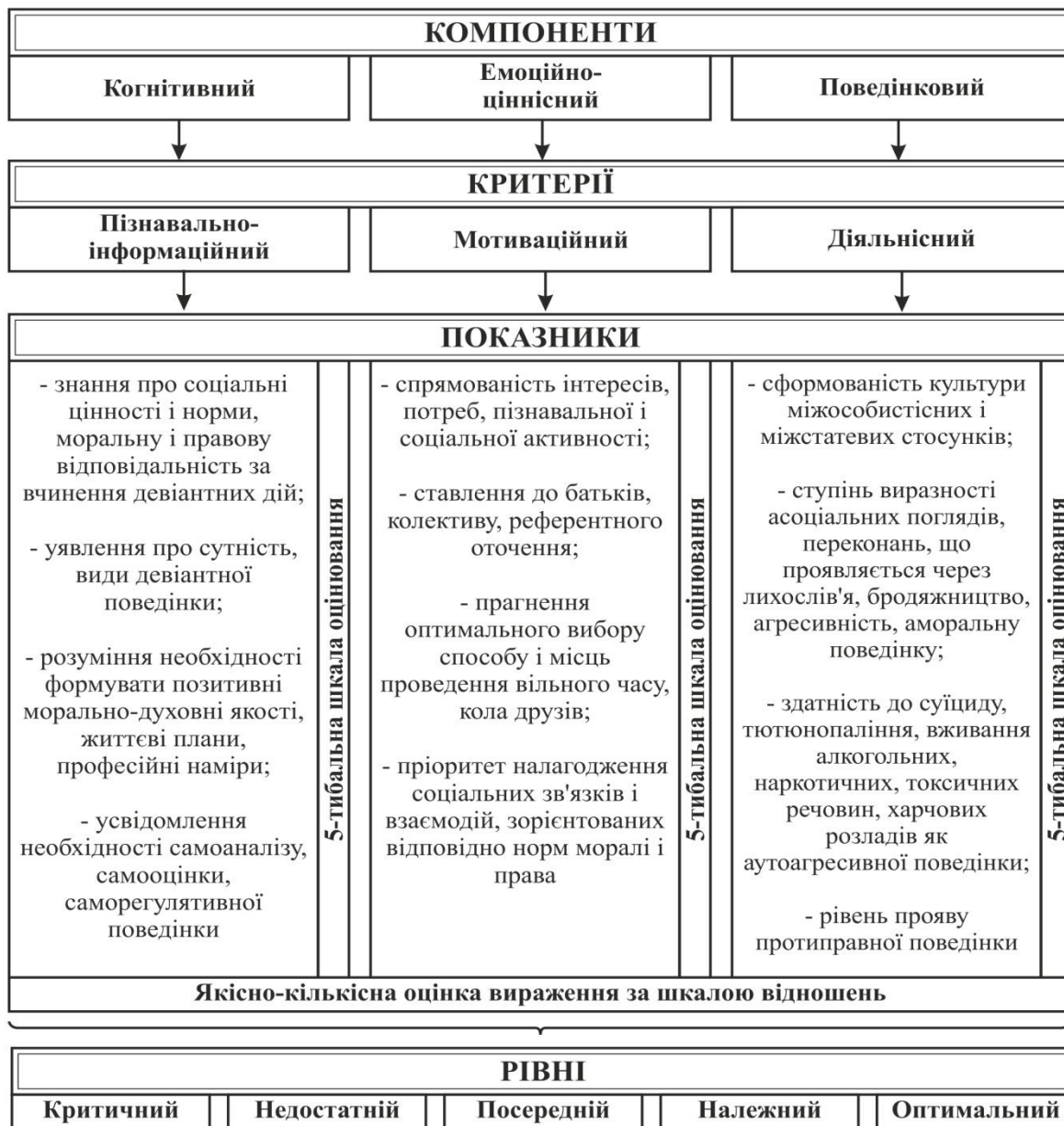

Рис. 1. Структурна схема компонентів, критеріїв, показників і рівнів відповідального ставлення дівчат до соціальних норм

- *оптимальний* (5 балів) – проявів девіантної поведінки не спостерігається; розвиток, самопочуття, поведінка відповідають віку школярів; поодинокі незначні порушення поведінки можуть мати характер проступків, прояву вікових криз у розвитку і не визначаються як поведінкові девіації;

- *належний* (4 бали) – випадковий характер поведінкових девіацій, постійних порушень не спостерігається; поведінкові девіації вчинені під значним тиском осіб референтного оточення чи психоемоційної неврівноваженості, сильних емоцій; вчинок не відповідає загальній спрямованості розвитку особистості; дитина потребує посиленої уваги з боку класного керівника;

- *посередній* (3 бали) – періодичне, багаторазове та/чи різноманітне порушення поведінкових норм; має місце перебування під негативним впливом осіб референтного чи найближчого оточення; життєва позиція нестійка, невизначені цінності, орієнтири; дівчина має достатній рівень знань і вмінь, проте не здатна протистояти факторам негативного впливу; потребує посиленої уваги з боку педагогічного колективу, психологічної служби загальноосвітнього закладу; перебуває на обліку загальноосвітнього закладу як особа, схильна до правопорушень;

• *недостатній* (2 бали) – постійне порушення соціальних норм, що свідчить про стабільну негативну спрямованість розвитку особистості; неповнолітня не має автономної відповідальності за свої вчинки; ступінь соціально-педагогічної занедбаності та прояви девіантної поведінки вимагають посилення профілактичного впливу педагогічного колективу та залучення працівників інших закладів, установ, організацій; дівчина перебуває на обліку загальноосвітньої школи як особа девіантної поведінки, паралельно за клопотанням школи її ставлять на профілактичний облік органів у справах дітей;

• *критичний* (1 бал) – глибинний характер соціально-педагогічної занедбаності особи, що проявляється через постійне здійснення негативних вчинків, свідоме прагнення до порушень соціальних норм; поведінка дівчини небезпечна для неї та/чи для осіб її найближчого оточення.

На основі діагностики здійснюється відповідне планування подальшої роботи: інформація про дитину надсилається у формі подання адміністрації навчального закладу, в органи у справах дітей, коли середній бал коливається від нуля до 2 балів; особа перебуває на обліку навчального закладу як схильна до правопорушень – якщо 2–3 бали; здійснюється превентивна робота соціального педагога та/чи психолога, класного керівника – якщо 3–4 бали. Загалом дівчат, поведінка яких оцінена від 1 до 2 балів, віднесено до осіб девіантної поведінки; на 3–4 бали – осіб, схильних до правопорушень, або осіб груп ризику. Якщо бал покращується з нижчого до вищого – робимо висновок про ефективність профілактичної роботи, сформованість відповідального ставлення дівчат до соціальних норм.

Таким чином, здійснення замірів, розгляд показників за пізнавально-інформаційним, мотиваційним, діяльнісним критеріями дає змогу визначити когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий компоненти, загальний процес розвитку неповнолітньої, його спрямованість. Діагностику критичного, недостатнього, задовільного, належного чи оптимального рівнів сформованості відповідального ставлення дівчат до соціальних норм доцільно здійснювати за допомогою адаптованого діагностико-профілактичного інструментарію (карти і паспорта, що відображають соціально-психологічний стан і самопочуття, прояви поведінки дівчат, спеціальних діагностичних методик) соціальним педагогом у співпраці з практичним психологом, класними керівниками, вчителями-предметниками, адміністрацією закладу.

Загалом, становище, самопочуття, розвиток і поведінку дівчат визначає моніторинг впливу факторів загальнодержавного й регіонального рівнів, зміни у соціальних стосунках, фізичному, психічному, моральному, духовному розвитку особи. Рівень сформованості відповідального ставлення дівчат до соціальних норм запропоновано встановлювати за пізнавально-інформаційним, мотиваційним, діяльнісним критеріями, їх показниками. У межах створеного єдиного інформаційного банку даних соціально-психологічних характеристик дівчат загальноосвітніх шкіл впроваджена діагностична карта соціально-психологічного розвитку і на її основі – соціально-педагогічний паспорт (призначення яких – для внутрішньошкільного і зовнішнього користування відповідно) дають змогу відслідковувати зміни у розвитку, становищі, самопочутті, проявах поведінки. Сформованість відповідального ставлення дівчат до соціальних норм визначається у процесі замірів експериментального дослідження, його когнітивним, емоційно-ціннісним, поведінковим компонентами та рівнями, які диференційовано як критичний, недостатній, посередній, належний і оптимальний. У цілісності, єдності, взаємозумовленості забезпечує сформованість відповідального ставлення дівчат до соціальних норм узгоджена дія компонентів системи профілактики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменкова В. Дети и телевизионный экран / В. Абраменкова, А. Богатырев // Воспитание школьников. – 2006. – № 6. – С. 28–30.
2. Агапов В. С. Сущностная характеристика Я-концепции / В. С. Агапов // Психология Я-концепции: методология, теория, структура: [хрестоматия / под общ. ред. А. В. Ивашенко]. – М. : МГСА, 2002. – С. 23–32.
3. Бакун Т. Психодіагностика особистості підлітка та профілактика девіантної поведінки / Т. Бакун // Світло. – 2003. – № 2. – С. 91–95.

4. Беличева С. Карта обследования социально дезадаптированных несовершеннолетних / С. Беличева, И. Дементьева // Воспитание школьников. – М., 2004. – № 3. – С. 28–31.
5. Дементьева И. Отклоняющееся поведение несовершеннолетних как следствие семейного неблагополучия / И. Дементьева // Социальная педагогика. – 2005. – № 1. – С. 23–30.
6. Дранищева Э. И. Психологические особенности личности трудновоспитуемых девочек-подростков / Э. И. Дранищева // Актуальные проблемы социализации девушек-подростков : сб. науч. статей / [под общ. ред. Г. М. Лактионовой]. – К. : АЛД., 1995. – С. 59–63.
7. Комарь В. Д. Предупреждение и преодоление отклонений в поведении подростков / В. Д. Комарь // Классный руководитель. – 2003. – № 4. – С. 86–99.
8. Максимова Н. Ю. Підлітки і наркотики / Н. Ю. Максимова // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 5. – С. 2–4.
9. Менегетти А. Женщина третьего тысячелетия / А. Менегетти; [пер. с итал. Славянской ассоциации Онтопсихологии]. – [Изд. 2-е]. – М. : ННБФ „Онтопсихология”, 2002. – 256 с.
10. Олиференко Л. Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска: уч. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. Я. Олиференко, Т. И. Шульга, И. Ф. Дементьева]. – М. : Академия, 2002. – 256 с.
11. Слободская Е. Р. Отклонения в поведении и эмоциональные расстройства подростков как факторы школьной дезадаптации / Е. Р. Слободская, Н. Н. Савина // Наука и школа. – 2006. – № 6. – С. 45–48.
12. Тагирова Г. С. Психолого-педагогическая коррекционная работа с трудными подростками / Г. С. Тагирова. – М. : Пед. общество России, 2003. – 128 с.
13. Тищенко С. П. Діти і телебачення: в тенетах віртуальної дійсності / С. П. Тищенко // Журнал для батьків. – 2001. – № 2. – С. 22–25.
14. Турищева Л. В. Виховання „важких” школярів. Помилки сімейного виховання як причина „важких” школярів / Л. В. Турищева // Виховна робота в школі. – 2005. – № 4. – С. 37–42.
15. Циба В. Т. Соціологія особистості : системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : [навч. посіб.] / В. Т. Циба. – К. : МАУП, 2000. – 152 с.
16. Щеголев А. Ложная женщина. Невроз как внутренний театр личности / А. Щеголев. – СПб. : Речь, 2002. – 202 с.

Рецензент: д. пед. н., проф. Безносок О.О.